

Hadisler Işığında Espiyonaj ve Casusluğun Mahiyeti ve Sınırları

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Karakaş | ORCID: 0000-0002-8490-1847 | mucahit.karakas@amasya.edu.tr
Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Amasya, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/00sbx0y13>

Öz

Bu çalışma Hz. Peygamber döneminde yürütülen bilgi temelli faaliyetleri hadisler çerçevesinde ele alarak istihbarat kavramının dinî metinlerdeki karşılığını, meşruiyetini ve sınırlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Modern dönemde daha çok siyasî ve askerî bağlamda tartışılan istihbarat olgusu, İslâm'ın ilk asrında nasıl bir mahiyet arz ettiğine dair kapsamlı bir perspektifle ele alınmış; bu çerçevede Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla şekillenen istihbârî faaliyetlerin hem tarihsel hem de ahlâkî-fikhî zemini ortaya konulmuştur. Bu çalışma rivayetlerde yer alan haber toplama süreçlerini yalnızca tarihsel bir veri olarak değil aynı zamanda İslâm toplumunun güvenlik anlayışının kurucu unsuru olarak değerlendirmekte; böylece istihbaratın dinî metinlerdeki çerçevesine ilişkin özgün bir yaklaşım geliştirmektedir. Araştırmada başta Kütüb-i Sitte olmak üzere klasik hadis kaynaklarında yer alan ve istihbarat niteliği taşıyan rivayetler belirlenmiş bu rivayetler içerik yönünden tasnif edilerek sistematik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda haber toplama yöntemleri belirli sahâbîlerin görevli olarak tayin edilmesi, gizlilik ve tedbir ilkeleri, bilginin kaynağının güvenilirliği, aktarılan bilginin doğrulanması ve değerlendirilmesi gibi hususlar teker teker ele alınmıştır. Ayrıca bu bilgilerin savaş stratejilerine, diplomatik ilişkilere, toplum içi düzene ve kamu güvenliğine etkisi rivayetler üzerinden yorumlanmıştır. Hadislerde yer alan istihbârî faaliyetlerin dikkat çeken yönlerinden biri bu çalışmaların yalnızca düşman hareketlerini izlemeye yönelik bir askerî pratik olmayıp, toplumun iç güvenliğini sağlamaya, fitne ve kargaşayı önlemeye, Medine Vesikası'nın öngördüğü toplumsal sözleşmenin korunmasına ve genel maslahatın gözetilmesine hizmet etmesidir. Böylece bilgi toplama ve değerlendirme faaliyetleri, ahlâkî ilkelere bağımsız bir güç kullanımına dönüşmemiş bilakis Hz. Peygamber'in liderliğinde belirli sınırlar içinde ve adalet ilkesine bağlı olarak yürütülmüştür. Sonuç olarak çalışma Hz. Peygamber dönemindeki istihbârî faaliyetleri hadisler ışığında analiz ederek hem tarihsel bağlamı hem de ahlâkî meşruiyeti ortaya koymakta, İslâm'ın erken döneminde bilgi, güvenlik ve maslahat ilişkisini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Bu yönüyle istihbarat konusuna dair özgün, sistematik ve ilmi bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İstihbâr, İstihbarat, Tecessüs, Cäsüs, Espiyonaj.

Atıf Bilgisi: Karakaş, Mücahit, "Hadisler Işığında Espiyonaj ve Casusluğun Mahiyeti ve Sınırları". *Marifetname* 13/1 (Haziran 2026), 117-137.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1856396>

Geliş Tarihi	05.01.2026
Kabul Tarihi	17.03.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Mücahit Karakaş)
Etik Beyan	Yapıldı – iThenticate
Benzerlik Taraması	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Etik Bildirim	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Çıkar Çatışması	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Finansman	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Telif Hakkı & Lisans	

The Nature and Limits of Espionage and Intelligence Activities in the Light of Hadiths

Asst. Prof. MÜCAHİT KARAKAŞ | ORCID: 0000-0002-8490-1847 | mucahit.karakas@amasya.edu.tr

Amasya University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Amasya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00sbx0v13>

Abstract

This study examines intelligence-gathering activities in the era of the Prophet Muhammad through the lens of hadith, exploring the concept of intelligence in religious texts, as well as its legitimacy and limits. Although intelligence today is often discussed primarily in political and military contexts, this research investigates its functions in the first century of Islam, re-evaluated in light of authentic hadith reports. Rather than offering a purely descriptive historical account, the study seeks to identify the principles, objectives, and ethical boundaries that governed intelligence activities in the Prophet's practice. The research identifies hadith reports related to intelligence primarily from the Kutub al-Sitta and classifies them thematically. These reports are then analyzed systematically from both isnād and matn perspectives. Within this framework, topics including methods of information gathering, the appointment of Companions as intelligence agents, the application of secrecy (kitmān), and the verification of transmitted reports are examined in detail. In addition, the role of intelligence-related information in military strategy, diplomatic relations, internal social order, and public security is assessed based on the hadith corpus. A key finding of the study is that intelligence activities during the Prophet's era were not limited to military reconnaissance; Rather, they served broader purposes, including maintaining internal security, preventing disorder and sedition, protecting the social contract embodied in the Constitution of Medina, and safeguarding public welfare. Accordingly, intelligence practices were not an unrestricted exercise of power but were carried out within defined moral boundaries, guided by justice and ethical responsibility. In conclusion, the study presents a systematic framework for understanding the relationship between knowledge, security, and public welfare in the early Islamic period through hadith literature.

Keywords: Hadith, Intelligence, Espionage, Spy, Surveillance, Espionage.

Citation: Karakaş, MÜCAHİT, "The Nature and Limits of Espionage and Intelligence Activities in the Light of Hadiths". *Marifetname* 13/1 (June 2026), 117-137.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1856396>

Date of Submission	05.01.2026
Date of Acceptance	17.03.2026
Date of Publication	30.06.2026
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mücahit Karakaş)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Bilginin temini, aktarımı ve korunması, insanlık tarihi boyunca toplumların güvenliği ve devamlılığı açısından hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda istihbarat, sadece askerî veya siyasî bir kavram olmaktan ziyade, toplumun inşasında, devlet yönetiminde ve fertlerin emniyetinde temel bir işlev görmektedir. İslâm'ın zuhur ettiği dönemde Arap yarımadası, kabileler arası çatışmaların, siyasi çekişmelerin ve dış tehditlerin yoğun olarak yaşandığı bir coğrafyaydı. Böyle bir ortamda Hz. Peygamber'in risalet görevini ifa ederken sadece tebliğ faaliyetleriyle yetinmeyip, gelişmeleri yakından takip etmesi, haber alma yollarını etkin biçimde kullanması ve zaman zaman sahâbîleri istihbârî görevlerle görevlendirmesi, bu meselenin dinî kaynaklardaki yerini ve önemini göstermektedir. Ancak bu faaliyetlerin meşruiyeti, sınırları ve yöntemleri İslâmî ilimlerde nadiren sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Modern dünyada istihbaratın etik sınırları sıkça tartışılırken, bu konuda İslâm'ın temel kaynaklarında nasıl bir çerçeve sunulduğu sorusu büyük bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis literatüründe istihbarata dair çok sayıda örnek bulunmasına rağmen, bu rivayetlerin konuya dair ortak ilkeleri ortaya koymak üzere müstakil olarak yeterince incelendiği söylenemez. Dolayısıyla hem Hz. Peygamber'in bilgi temini süreçlerini anlamak, hem de bu uygulamalardan hareketle dinî sınırları tayin edebilmek için hadislerin konu merkezli bir bakışla ele alınması gerekmektedir. Güncel literatürde ise Burhan Mustafa Büyükarşan'ın *İslami Hareketin Doğuşu: Hz. Muhammed'in Liderlik ve Teşkilatlanma Stratejileri*¹ isimli eserinin yanında “Hz. Muhammed'in İstihbârâtî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme”² ve Abdulhalik Bakır'ın *Hız. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri* isimli makalesi³ istihbarat faaliyetlerini tarihsel bağlamda ele alarak bu faaliyetlerin kurumsal işleyişine ve uygulama biçimlerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın temel hedefi, hadislerde istihbarat faaliyetlerinin mahiyeti ve bu faaliyetlerin sınırları ve meşruiyet ölçüleridir. Bu çalışma, söz konusu literatürden farklı olarak tarihsel ve kurumsal çerçeveye yetinmeyip, özellikle hadis rivayetlerini merkeze alarak istihbârî faaliyetlerin normatif boyutunu,

¹ Burhan Mustafa Büyükarşan, *İslami Hareketin Doğuşu: Hz. Muhammed'in Liderlik ve Teşkilatlanma Stratejileri* (Akademi Yayınları, 2025).

² Burhan Mustafa Büyükarşan, “Hz. Muhammed'in İstihbârâtî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/8 (2020), 95-118.

³ Abdulhalik Bakır, “Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003).

meşruiyet sınırlarını ve ahlâkî-şer'î ölçülerini sistematik biçimde analiz etmeyi hedeflemesi bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle istihbarat kavramı klasik kaynaklardaki tanım ve kullanımlarıyla açıklanacak, ardından temel hadis kaynaklarında geçen ilgili rivayetler tespit edilerek sistematik bir şekilde analiz edilecektir. Özellikle sahâbilerin görevlendirildiği haber alma süreçleri, Hz. Peygamber'in bu bilgileri nasıl değerlendirdiği ve istihbarî uygulamaların ahlâkî/fikhî boyutları ele alınacaktır. Sonuçta, hem Hz. Peygamber döneminde yürütülen bilgi temelli faaliyetlerin esasları ortaya koyularak hadisler bağlamında meşru ve meşru olmayan istihbarat faaliyetlerinin sınırlarının nasıl belirlendiğini ve bunun İslâm hukukunda nasıl temellendirildiğini akademik bir perspektifle ele alınıp günümüz istihbarat tartışmalarına hadis perspektifinden ilkesel bir katkı sunulacaktır.

1. Hadislerde İstihbârın Toplumsal Boyutu

Kelime itibariyle bilgi ve marifet anlamına gelen “haber” (h-b-r) kökünden türemiş⁴ olan “İstihbâr” kelimesi, haber alma, iz sürme, araştırma ve anlama gibi anlamlara gelmektedir.⁵ Hz. Peygamber'in gerek şahısların hâlini anlamak, gerekse toplumu ilgilendiren meselelerde doğru bilgiye ulaşmak için çeşitli yöntemlerle bilgi aldığı görülmektedir. Bu bilgi edinme faaliyeti çoğu zaman doğrudan sorular sormakla, bazen de dolaylı yollarla gerçekleşmiştir. İslam toplumunun inşasında, bilgi edinme ve bilginin ahlâkî kullanımı daima merkezî bir konumda yer almıştır. Zira her tür sosyal düzenin ve dinî hayatın sağlıklı bir şekilde idamesi, doğru ve meşru bilgiye ulaşma yetkinliğine bağlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in haber, bilgi ve istihbâr gibi kavramlara yüklediği anlamlar ile Hz. Peygamber'in örneğiğinde şekillenen bilgi edinme yöntemleri, yalnızca bir bilme çabası değil, aynı zamanda bir terbiyedir. Bu bağlamda “istihbâr” kavramı, sadece teknik bir haber alma eylemi değil, aynı zamanda ahlâkî sınırları olan bir arayıştır.

1.1. Nebvî Uygulamalarda Meşrû Bilgi Edinme

Bilgi edinme ihtiyacı, insanın tabiatından neş'et eden en temel yönelişlerden biridir. Ancak İslâmî değerler sistemi bu yönelişi mutlak bir hak

⁴ Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muhassas*, ed. Halîl İbrâhim Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1417), 3/477.

⁵ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 3/477-478.

olarak değil; hikmet, edep ve sınır bilinciyle kuşatılmış bir sorumluluk olarak değerlendirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde, bilgi edinme süreçlerinde gözettiği ahlâkî ölçüler ve şer'î hassasiyetler, istihbârın keyfî bir merak değil; maslahat odaklı, ölçülü ve hikmete dayalı bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in sorular sorarak, dolaylı ifade ile bilgi edinme (ما بال أقوام) (bazı kimselere ne oluyor ki) ve ashâbın direk bilgi vermesi ile sosyal alanda haber aldığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in sahâbîlere doğrudan sorular yönelterek sosyal istihbârâtın takibini yaptığı rivayetlerde açıkça görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in hastalık ve ölüm durumlarındaki hassasiyetini ifade eden Sa'd b. Ubâde (öl. 14/635) hastalandığında durumunu sormuş ve duasında bulunmuştur.⁶ Bu durum, hastanın hâlini öğrenmenin hem caiz hem de sünnet olduğunu göstermektedir. Buradaki istihbâr, kişinin sağlık durumu hakkında bilgi almayı hedefleyen meşru ve ahlâkî bir yaklaşımdır. Benzer şekilde, evlilik niyetiyle bilgi alma da hadislerde yer bulur. Örneğin Ebû Hureyre'den (öl. 58/678) rivayet edildiğine göre bir adam gelip Hz. Peygambere Ensâr'dan bir kadın ile evlenmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona: “Onu gördün mü?” diye sormuş, Adam: “Hayır.” demiştir. Hz. Peygamber “O zaman git ve onu gör. Çünkü Ensâr'ın gözlerinde bir şey vardır” demek suretiyle evlenecek kişi hakkında bilgi sahibi olunmasını emretmiştir.⁷

Hz. Peygamber'in dolaylı ifade ile bilgi edinme (ما بال أقوام) yöntemi de hem kişileri küçük düşürmemeyi hem de mesajı iletmeyi sağlayan bir istihbâr ve irşad üslubudur. Hadislerde geçen bu ifade, bir topluluğun davranışlarını suçlama yapmadan incelemeyi amaçlayan dolaylı bir bilgi edinme yöntemini ifade eder. Örnek olarak Hz. Peygamber'in şu hadisi zikredilebilir: “Hz. Berîre, Hz. Âişe'ye gelerek, yazılı mukavelesini sormuştu. Âişe ona, 'Eğer istersen, ailene verebilir ve velâyet bana ait olur’” demişti. Ailesi ise, “Eğer istersen, sana kalan kısmı verebiliriz” demişlerdi. Süfyân bir kez şöyle demiştir: “Eğer istersen, onu azat edebiliriz ve velâyet bize ait olur.” Sonra Hz. Peygamber geldiğinde, Hz. Âişe ona bu durumu hatırlattı. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Onu satın al, sonra azat et. Çünkü velâyet, azat edene aittir.” Ardından Hz. Peygamber minbere çıkarak şöyle dedi: “Bazı kimselere ne oluyor ki, Allah'ın kitabında

⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, ed. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1414), “Merdâ”, 1.

⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Daru ihyâi't-Türâsü'l-arabiyye, 1955), “Nikâh”, 16.; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), 7/135.

olmayan şartlar koyuyorlar? Kim Allah'ın kitabında olmayan bir şart koyarsa, o şart ona ait olmaz, ne kadar çok koyarsa koysun.”⁸

Toplumsal yapının sağlıklı işleyişi, şahısların ve grupların sorunlarını açıkça dile getirebilmeleri ve bu sorunlara etkin çözümler bulunabilmesiyle mümkün olur. Bu noktada, liderlerin toplumsal nabzı tutabilmesi ve halkın problemlerini doğru bir şekilde algılayıp çözüm üretebilmeleri büyük önem taşır. Hz. Peygamber, toplumunun karşılaştığı her türlü sorunu ve ihtilafı doğrudan dinleme ve çözme konusunda örnek bir liderlik sergilemiştir. Sahâbîlerin, toplumsal düzeyde meydana gelen problemleri doğrudan Hz. Peygamber'e bildirmeleri, onun bu sorunları çözmeye yönelik aktif bir bilgi edinme süreci izlediğini gösterir. Bu tür uygulamalar şikâyet ve bildirim yoluyla istihbâr olarak isimlendirilebilir. Bu istihbârî faaliyet dini meselelerin değil, toplumsal uyumun da sağlanması adına haber alma fonksiyonu taşır. Nitekim Ebû Süfyan'ın hanımı Hind, Hz. Peygamber'e gelerek onun cimriliğinden şikâyetinde bulunup maddi anlamda görevini ihmal ettiğini iletince Hz. Peygamber: “Kendi malından, çocuklarını ve kendini geçindirecek kadar alman bir sakınca oluşturmaz”⁹ buyurmuştur.

1.2. Nebvî Uygulamalarda Gayr-i Meşrû Bilgi Edinme

Bilgi edinme meşru bir ihtiyaç olmakla birlikte, İslam ahlâkı bu ihtiyacın sınırlarını açıkça çizmiştir. Bu bağlamda istihbâr ile tecessüs arasındaki fark özellikle önemlidir. Zira her haber alma çabası caiz değildir; niyet, yöntem ve sonuç açısından ahlâka uygunluk şarttır. Hadislerde, başkalarının mahremiyetine zarar verecek tarzda bilgi edinme gayretleri açıkça yasaklanmış ve cezalandırılacağı bildirilmiştir. İslam ahlâkı, insan ilişkilerinde mahremiyete ve kişisel haklara son derece büyük bir değer verir. İnsanların özel yaşamlarını izlemek, gizli bilgilerini öğrenmek ve başkalarına zarar vermek gibi davranışlar, İslam'ın temel etik ilkeleriyle örtüşmeyen davranışlardır. Bu bağlamda, "tecessüs (تَجَسُّس), tettebbu' (تَتَبُّعُ الْعَوْرَاتِ) ve tahassüs (تَحَسُّس) gibi haber alma yöntemleri, sosyal anlamda İslam'da kesin bir şekilde yasaklanmış ve ahlâkî olarak kınanmıştır. Tecessüs, lügaten haber araştırma¹⁰ anlamına gelse de başkalarının özel hayatlarına müdahale etme, onların gizliliğini ihlâl etme ve

⁸ Buhârî, “Mesâcid”, 37.

⁹ Müslim, “Akziye”, 9.

¹⁰ Mu'cem, *el-Mu'cemü'l-vasîl* (Kahire: Mu'cemü'l-lügati'l-arabiyye, 1976), 1/122. Ayrıca bkz. Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/246-247.

kişisel bilgilerini izleme eylemi olarak tanımlanabilir.¹¹ İslam, insanların mahremiyetine saygıyı esas alır ve bu tür izleme faaliyetlerini sadece dinî değil, aynı zamanda ahlâkî bir suç olarak kabul eder. Nitekim Kur’ân’da “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın”¹² buyrulmuştur. Aynı şekilde Hz. Peygamber “Zan’dan sakının çünkü kötü zan sözlerin en yalanıdır. Gizlice araştırmayın, birbirinizin özel hayatını takip etmeyin, birbirinizi kıskanmayın, sırtınızı dönmeyin, birbirinizle düşmanlık beslemeyin ve Allah’ın kulları olarak kardeş olun”¹³ buyurarak toplumsal ilişkilere dair önemli bir öğüt sunmaktadır. Aynı şekilde hadislerde kişisel hayatın ve gizliliğin korunmasına yönelik uyarılarda (تَتَّبِعُ الْعَوْرَاتِ) casusluk kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Peygamber “Kim insanların ayıplarını araştırırsa, Allah da onun ayıplarını araştırır; Allah onun ayıplarını araştırırsa, onu evinin içinde dahi rezil eder”¹⁴ diyerek gizli halleri araştırmanın topluma zarar vereceği gibi araştırma yapan kişinin kendisinin de zarar göreceğine vurgu yapmıştır. Bu ve benzeri hadisler, İslam’ın şahıslar arasındaki ilişkilerde adalet, saygı ve güvenin teminat altına alınmasına yönelik evrensel ilkeler ortaya koymakta, aynı zamanda toplumsal huzurun korunması için gerekli olan ahlaki ölçütleri belirlemektedir.

İslam, kişisel alanın korunmasını teşvik eder ve izinsiz bilgi edinmenin hem fiziksel hem de psikolojik zararlarını gözler önüne serer. Peygamberimizin uygulamaları, mahremiyetin korunmasına yönelik güçlü bir model sunar ve şahısların izni olmadan özel hayatlarına dair bilgi edinmenin ne denli sakıncalı olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Öyle ki Hz. Peygamber toplumsal ahlak ve şahsî hakların korunmasına son derece dikkat etmiş bu bağlamda, insanların izni olmadan evlerinin içine bile bakılmasını yasaklamış ve özel hayatlarına dair herhangi bir müdahaleyi reddetmiştir.¹⁵ Zira bu durum bilgiye yönelik izinsiz erişimi de kapsar. Mahremiyetin sınırlarını korumak, istihbârın meşruiyet sınırını çizen önemli bir ilkedir.

İstihbârda maksat ve maslahat belirleyici iki unsurdur. Bir kişinin zarara uğramaması, hakkının korunması ya da bir fitnenin önlenmesi için bilgi alınması

¹¹ Ebû Ceyb Sa’dî, *el-Kâmusu’l-fikhî luğaten ve ıstılâhen* (Dimeşk: Dârü’l-fıkr, 1988), 63.

¹² el-Hucûrât, 49/12.

¹³ Buhârî, “Edeb”, 57; Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 16/411.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/20; Suleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kamil Karabelli (Beyrut: Dâru’-r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Edeb”, 40.

¹⁵ Müslim, “Âdâb”, 43.

caiz görülmüştür. Ancak bu da ifşa, dedikodu ve düşmanlık gibi sonuçlara sebep olmayacak şekilde yapılmalıdır. Zira başkalarının özel yaşamlarına dair bilgi edinmenin amacı, sadece zararları ortadan kaldırmak ve toplumun hayrına olan maslahatları gözetmek olmalıdır. Herhangi bir kötü amaçla ya da şahsî çıkarlar için yapılan bilgi edinme çabaları, İslam'ın temel ahlaki prensipleriyle çelişir ve haram kabul edilir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in "Kişiyi günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter"¹⁶ hadisi, istihbârın meşruiyet sınırlarını belirlerken, maksat ve maslahat ilkesine ne denli önem verildiğini vurgular.

2. Hadislerde İstihbârın Siyasal Boyutu

İslâm düşüncesinde bilgi edinme faaliyeti yalnızca şahsî düzlemde bir merak yahut kişisel çıkar aracı olarak değil, aynı zamanda kamu yararının korunması, toplumsal düzenin tesisi ve adaletin sağlanması açısından da mühim bir görev olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, istihbâr yani belirli bir maksatla bilgi toplama ve durumu değerlendirme faaliyeti, İslâmî kamu yönetimi içinde stratejik ve fonksiyonel bir yer edinmiştir. Özellikle kamusal maslahatın korunması, suçun önlenmesi, fitne ve fesadın bastırılması, toplumsal huzurun muhafazası gibi amaçlarla yürütülen bilgi toplama çabaları, tarih boyunca İslâm toplumlarında meşru kabul edilmiş ve belirli ilkeler çerçevesinde yönlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde, istihbârî faaliyetlerin keyfî bir şekilde değil, doğrudan adalet, emniyet ve kamu düzeni gibi temel toplumsal değerlerin tesisi ve muhafazası amacıyla yürütüldüğü görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bazı olaylarda sahâbeden güvenilir kişileri görevlendirerek durum tespiti yapmalarını istemiş¹⁷ belirli bölgelerdeki gelişmeleri öğrenmek, muhtemel tehlikelere karşı önlem almak ya da toplumun ahlâkî yapısını tehdit eden unsurları ortadan kaldırmak için bilgi toplamıştır. Bu da göstermektedir ki istihbâr, İslâmî yönetim anlayışında sadece bir gözlem değil, maslahat esaslı bir yönetim aracıdır.

Hz. Peygamber'in istihbârî faaliyetleri, yalnızca sosyal yapının düzenlenmesi ve güvenliğin temini açısından değil, aynı zamanda siyasal ilişkilerin yönetimi ve devletlerarası hukukî etkileşimler bakımından da dikkat çeken bir yöntem ortaya koymaktadır. Bu faaliyetler, hem birey-toplum ilişkilerinde hem de devletlerarası diplomatik süreçlerde bilgi edinmenin meşru zeminini belirlemekte ve sonraki dönem İslâm siyâset düşüncesine yön verici bir

¹⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 80.

¹⁷ Bakır, "Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri", 20.

çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminin istihbârî faaliyetleri konu, alan ve inanç bakımından üç boyutlu olarak ele alınabilir. Zira bu faaliyetleri üç boyutlu olarak ele almanın nedeni, söz konusu dönemdeki istihbârâtın sadece askeri bir strateji olarak değil, aynı zamanda dini ve toplumsal bir boyut taşıyor olmasıdır. Hz. Peygamber düşman hareketlerini önceden bilmek, içerideki hainleri tespit etmek ve askerî stratejilerini buna göre belirlemek için kapsamlı bir istihbarat ağı kurmuştur.¹⁸ Bu sistem, hem güvenlik politikalarının hem de savaş stratejilerinin temelini oluşturmuştur. Bu açıdan Mekke'den, Medîne'ye olan ilk hicret¹⁹ başta olmak üzere Batn-ı Nahle²⁰ olarak bilinen Seriyeye de gizlilik ve bilgi edinme ön plana çıkmıştır. Nitekim Hicret'ten yaklaşık bir buçuk sene sonra bu seriyeye İslam tarihinde hem ilk askerî temas hem de istihbarat temelli bir keşif hareketi olarak dikkat çeker. Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Cahş'a (öl. 3/625) açık bir savaş talimatı vermemiş; yalnızca Kureyş kervanlarını gözetleme görevi vermiştir.²¹ Bu, askeri harekâttan önce istihbaratın ayrı bir vazife olarak teşkilatlandığını göstermektedir. Gözetleme sırasında Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî'nin (öl. 11/632) saçlarını tıraş ederek düşmanı yanıltmaları²² ise, stratejik aldatma ve psikolojik güvenlik unsurlarının erken örneklerindendir.

Hz. Peygamber'in, iç güvenliği temin ve bilgi sızıntılarını önleme amacıyla bir tür istihbârî yapı oluşturduğu, kaynaklarda yer almaktadır. Bu bağlamda, Hâtıb b. Abû Beltea'nın (öl. 30/650) Kureyş'e yönelik haber sızdırma teşebbüsü üzerine, Hz. Peygamber'in Hz. Ali (öl. 40/661) ve Zübeyr b. Avvâm'ı (öl. 36/656) görevlendirmesi²³ onun istihbaratı devlet yararı ve siyasî beka eksenli bir amaçla kullandığını göstermektedir. Yine aynı şekilde Hudeybiye

¹⁸ İstihbârî faaliyetler için ayrıca bkz. Bürhan Mustafa Büyükarıslan, "Hz. Muhammed'in İstihbârâtî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/17 (2020), 95-118.

¹⁹ Ahmet Önkâl, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/458-462.

²⁰ Batn-ı Nahle Seriyyesi hakkında bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1410), 2/7-8; Mustafa Fayda, "Batn-ı Nahle Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/202-203.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/7; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1967), 2/411; Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât el-'Usfurî Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, ed. Ekrem Dîyâ el-'Umerî (Dimaşk; Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1397), 63.

²² İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/7.

²³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/49; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Suudi Arabistan: Dâru Hicr, 1997), 6/522.

Antlaşması (6/628)²⁴ öncesinde gerçekleşen diplomatik temaslar, Hz. Peygamber'in barış sürecine hazırlığı açısından son derece stratejik ve dikkatle yürütülmüş faaliyetlerdir. Bu bağlamda Büsr b. Süfyân el-Ka'bî'nin (öl. ?) görevlendirilmesi, Hz. Peygamber'in istihbârî ve diplomatik hassasiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira Hz. Peygamber Hudeybiye yolculuğu öncesinde, Medine'de müşriklerin niyetleri, Kureyş'in harp hazırlığı yapıp yapmadığı ve barışa açık olup olmadıkları gibi meselelerde bilgiye ihtiyaç vardı. Bu amaçla Hz. Peygamber, Büsr b. Süfyân'ı Mekke'de bir istihbarat göreviyle görevlendirmiş²⁵ Kureyş'in hazırlıklı bir biçimde onu beklediği istihbaratını²⁶ alınca da karşı güvenlik önlemi almıştır. İstihbaratın sahil bilgiye ulaşma aracı olarak kullanılması, İslamî yönetim anlayışında önleyici güvenlik tedbirlerinin meşruiyetini göstermektedir. Ayrıca, diplomatik temas öncesi düşman niyetini öğrenme çabası, Hz. Peygamber'in barışı önceleyen ancak ihtiyatı elden bırakmayan siyasetini yansıtır.

Askerî harekâtın öncesinde düşman sayısı, morali ve hareket tarzı hakkında bilgi edinmesi de Hz. Peygamber'in istihbârî faaliyetleri arasında yer almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in, Bizans ile yapılan Mûte savaşında (8/629) öncü birlik göndermesi²⁷ onun askerî harekâtlarını rastlantıya değil, istihbârî bilgiye ve stratejik öngörüye dayandığını açıkça göstermektedir. Hâlid b. Velid'in (öl. 21/642), Dûmetü'l-Cendel seferi (5/626) öncesi istihbârât faaliyeti için görevlendirilmesi²⁸ ve Hendek Gazvesi (5/627) öncesinde, müşriklerin çevre kabilelerle ittifak yaparak Medine'ye saldırı hazırlığı istihbârâtı sonucu çukur kazdırması²⁹ Hz. Peygamber'in hem savunma hem de taarruz planlarını istihbârî bilgiye göre şekillendirdiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in istihbârî faaliyetlerinin yanı sıra, bilgi edinmenin askerî ve devlet bekasının temini açısından taşıdığı hayati öneme dair

²⁴ Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/297-299.

²⁵ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 3/268.

²⁶ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1997), 2/82.

²⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Mısır, 1955), 2/373.

²⁸ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 68.

²⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkîd el-Eslemî el-Vâkîdî, *el-Meğâzî*, ed. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409), 2/440-442.

yönlendirme ve tavsiyeleri de dikkate alınması gereken başlıca konular arasında yer almaktadır. Söz konusu tavsiyeler, bilgi edinilen kişinin güvenilirliği,³⁰ elde edilen bilginin doğruluğunu teyit etme, bilgi elde etmeye yönelik teşvikte bulunma ve eldeki verilere dayalı strateji geliştirme³¹ olmak üzere üç temel eksenle değerlendirilebilir. Zira bir bilginin doğruluğunun teyit edilmesi gerektiği Hucûrât sûresinin 6. ayetinde “Ey iman edenler! Bir fâsık size bir haber getirdiğinde, bilmeden bir topluluğa zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için onun doğruluğunu araştırın”³² buyrulurken bilgiye dayalı hareket etmenin ancak güvenilirlik ilkesine riayetle mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber daima zandan sakınılması gerektiğini vurgulayarak³³ güvendiği kişileri görevlendirmeyi³⁴ ilke edinilmesi gerektiğini uygulamaları ile vurgulamıştır.

Nebevî uygulamalarda, haberin doğruluğunu araştırma yönündeki teşvik öne çıkarken; istihbârî bilgilere dayalı olarak konum belirleme ise bir strateji olarak dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, bazı durumlarda muhatabı yanıltmaya yönelik bir strateji olarak fiilen uygulanmıştır. “Harp hiledir”³⁵ hadisiyle de sabit olduğu üzere Hz. Peygamber’in savaşta aldatmayı meşru bir strateji olarak değerlendirmesi, bu yaklaşımın pratikteki yansımaları açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim muhaddislere göre söz konusu aldatma eylemi Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmişse, bu durum onların savaşta stratejik hile kullanımına teşvik edildiğine işaret eder. Eğer bu eylem gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmişse, bu kez onların hilekâr tutumlarına karşı bir ikaz ve ihtiyat çağrısı anlamı taşır. Zira az miktarda dahi olsa doğabilecek zarar ve

³⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/49.

³¹ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 2/440-442.

³² Hâris b. Ebû Dirâr (öl. ?), Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek İslam’ı kabul etmiş ve zekât mükellefiyetini üstlenmiştir. Kendi kavmine dönerek onları İslam’a davet etme ve zekât toplama görevini talep etmiştir. Hz. Peygamber bu teklifi kabul ederek belirli zamanlarda elçi gönderme taahhüdünde bulunmuştur. Hâris, görevini ifa ederek zekâtı toplamış, ancak vaat edilen zamanda Hz. Peygamber’in elçisi gelmemiştir. Bu gecikme üzerine Hâris, kavminin ileri gelenleriyle birlikte Medine’ye hareket etmiştir. Bu esnada Hz. Peygamber, Velîd b. Ukbe’yi (öl. 61/680-81) zekâtı teslim alması için görevlendirmiş ancak Velîd yolda geri dönerek Hâris’in zekâtı vermediği ve kendisini öldürmek istediği yönünde bir bilgi vermiştir. Bu yanlış bilgi üzerine Hz. Peygamber askerî hazırlık yapmış ancak Hâris’in kendiliğinden Medine’ye gelişi ve durumu açıklaması üzerine gerçek anlaşılmıştır. Bu olayın ardından Hucurât sûresinin 6-8. ayetleri nazil olmuştur. bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/404.

³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/411; Buhârî, “Edeb”, 57.

³⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Ahbâru'l-âhâd”, 1.

³⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Fazlû'l-cihâd”, 154; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, “Cihâd”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/82; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1988), 6/539.

fesadın göz ardı edilmemesi gerekir.³⁶ Bu yaklaşım, düşmanın niyet ve planlarını önceden tespit ederek yön tayin etmeyi, gerektiğinde ise yanıltıcı taktiklerle bilgi üstünlüğü kurmayı meşru bir strateji olarak belirler. Aynı zamanda bu hadis, düşmanın istihbârî bilgi akışını engelleme yahut onu yanıltıcı bilgilerle yönlendirme stratejilerine de kapı aralamaktadır. Ayrıca İstihbârî bilginin korunması da nebevi öğretisi sonucu ashâbın stratejik duruşunu belirlemiştir.

İstihbârî bilginin korunması gerekliliği, Hz. Peygamber'in "işlerinizi gizlilikle gerçekleştirin"³⁷ öğretisi doğrultusunda sahâbenin stratejik tutum ve konumlanmasını şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda, Hz. Ömer'in "Sırlarını gizli tutan, karar verme yetkisini elinde tutar"³⁸ sözü, sadece şahsî gizliliği değil, aynı zamanda istihbârî bilgi akışının kontrol edilmesinin önemine de vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in bu bağlamdaki öğretileri, bilgi güvenliği, sızmayı önleme ve yönlendirici algı üretimini de içeren çağdaş istihbarat ilkeleriyle örtüşen bir bilinç düzeyini yansıtmaktadır. Bu durum İslâmî gelenekte istihbârî bilginin sadece toplanması değil, korunmasının da bir gereklilik olduğunun açık göstergesidir.

Hz. Peygamber, istihbârî faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesi için bölgenin coğrafi unsurlarının özellikle yolların, dağların ve geçitlerin tam anlamıyla tanınmasını gerekli görmüştür. Bu yaklaşım, istihbârî bilginin sadece kişilerle sınırlı olmadığını; aynı zamanda coğrafi verilerin de stratejik planlamada belirleyici bir rol oynadığına vurgu yapmaktadır. Bu açıdan Tebuk Seferi'nde (9/630) çöl yollarının ve su kaynaklarının önceden tespit edilmesi³⁹ ayrıca Hendek Savaşı'nda Selmân-ı Fârisî'nin (öl. 36/656) önerisiyle Medine'nin savunma hatlarının belirlenmesi⁴⁰ istihbâratta bölge önemini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, hadislerde istihbâr faaliyetlerinin siyasi boyutu dikkat çekici şekilde çok katmanlı bir mahiyet arz etmektedir. Bu çerçevede istihbârî süreçlerde gizliliğin korunması,⁴¹ gözlem faaliyetlerinin yürütülmesi,⁴²

³⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390), 6/158.

³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985), 2/292.

³⁸ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Cem'ul'l-cevâmi'* (Kahire: el-Ezherü's-ş-şerîf, 2005), 16/641.

³⁹ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 3/996-1009.

⁴⁰ Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Târih-u İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dâr-u Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/115.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/7.

⁴² Halîfe b. Hayyât, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, 63.

muhabatın yanıtılması,⁴³ elde edilen bilgilerin stratejik planlamada kullanılması,⁴⁴ istihbârî bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesi,⁴⁵ bilginin karşı tarafa ulaşmasının engellenmesi⁴⁶ ve nihayetinde istihbârî faaliyetlerin yürütüldüğü coğrafyanın doğru ve detaylı biçimde tanınması⁴⁷ gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır.

H. Peygamber'in istihbârî faaliyetleri, yani bilgi toplama ve güvenlik maksatlı haber alma çalışmaları, İslam toplumunun güvenliğini sağlamak ve stratejik kararlar almak için oldukça önemlidir. H. Peygamber, bu faaliyetleri rastgele yöntemlerle değil gizlilik, hedef odaklı ve sadakat esaslarına dayalı şekilde yürütmüş ve istihbârî görevler için yüksek sorumluluk bilincine sahip, güvenilir ve ehliyetli sahabileri görevlendirmiştir. İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Batn-ı Nahle Seriyyesi'nde⁴⁸ ilk seriyye komutanı olarak tayin edilen⁴⁹ ve belirli bir bölgeyi gözetlemekle görevlendirilen Abdullah b. Cahş,⁵⁰ Medine'deki iç tehditler ve özellikle münafıkların faaliyetlerini izlemekle görevlendirilen Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656),⁵¹ Dûmetü'l-Cendel Seferi öncesi keşif faaliyeti için gönderilen Hâlid b. Velîd,⁵² Kureyş'e haber sızdırma teşebbüsü üzerine kontrol ve müdahale amacıyla görevlendirilen H. Ali ve Zübeyr b. Avvâm,⁵³ gözetleme ve denetim vazifesiyle öne çıkan Ukkâse b. Mihsan el-Esedî,⁵⁴ istihbârî bilgi sonucu strateji geliştirmesi için Selmân-ı

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/7.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/82.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/404.

⁴⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 2/92.

⁴⁷ Vâkidi, *el-Meğâzî*, 3/996-1009; İbnü'l-Verdî, *Târîh-u İbni'l-Verdî*, 1/115.

⁴⁸ Batn-ı Nahle Seriyyesi bağlamında nazil olan Bakara sûresi 217. âyetinde, “Sana haram ayı ve o ayda savaşmayı sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. Ancak Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a engel olmak ve halkını oradan sürmek, Allah katında daha büyük bir günahdır. Fitne ise öldürmekten daha beterdür. Onlar, gücü yettikçe sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların amelleri dünyada ve âhirette boşa gider. Onlar cehennem ehlidir ve orada ebedî kalacaklardır.” buyrulurken, haram aylarda savaşın hükmü açıklanmıştır. bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/602.

⁴⁹ İsmail Lütfi Çakan, “Abdullah b. Cahş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/80-90.

⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/602; Kadı Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* (Mısır: el-Matbau'l-vehbiyye, 1283), 1/365.

⁵¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Fiten”, 20.

⁵² Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 68.

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 6/522.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/7.

Fârisî,⁵⁵ Habeşistan kralı Necaşî'ye elçi olarak gönderilen ve suikast teşebbüsünü açığa çıkarmakla görevlendirilen Amr b. Ümeyye ed-Damrî,⁵⁶ nihayet yalancı peygamber Müseylimetü'l-Kezzâb'a (öl. 12/633) yönelik suikast eylemini gerçekleştiren Abdullah b. Zeyd b. Âsım (öl. 63/683)⁵⁷ gibi sahâbîler örnek isimler arasında yer almaktadır.⁵⁸ Mezkûr sahâbîler göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in güçlü bir liderlik vizyonu, güven esasına dayalı insan yönetimi ve stratejik düşünme öne çıkmaktadır.⁵⁹

3. Hadisler Bağlamında İstihbârın Fık'hî Boyutu

İslam hukuk düşüncesi, toplumsal düzenin ve kamu güvenliğinin temini konusunda bireylerin haberleşme ve bilgi edinme faaliyetlerini yalnızca ahlâkî değil aynı zamanda fikhî bir zeminde de değerlendirmiştir. Bilhassa haberin doğruluğu, kaynağı ve ulaşma amacı gibi unsurlar "istihbâr" kavramı çerçevesinde hem hadislerde hem de mezhep içtihatlarında detaylı biçimde ele alınmıştır. Hadis literatüründe geçen bazı rivayetler, sahâbe döneminde yaşanan istihbarat benzeri olaylara işaret etmekte ve bunların fikhî temellere nasıl yansıdığına dair ipuçları vermektedir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in düşman hareketlerini öğrenmek üzere sahâbîleri görevlendirmesi ya da zekât tahsili esnasında yaşanan haberleşme krizleri, bilgi aktarımının dinî ve toplumsal etkilerini değerlendirme açısından örnek teşkil eder.

Hadislerde meşru görülmeyen istihbârî faaliyetler genellikle tecessüs olarak tanımlanmıştır. Bu tür bilgi edinme yöntemleri Hz. Peygamber'in "Gizlice araştırmayın, birbirinizin özel hayatını takip etmeyin"⁶⁰ uyarısına dayanarak İslam hukukunda, tecessüs yalnızca zâtî hakların ihlâli olarak değil, Allah'ın yasakladığı bir fiil olarak tanımlanmıştır.⁶¹ Mezkûr hadislerde meşru

⁵⁵ İbnü'l-Verdî, *Târîh-u İbni'l-Verdî*, 1/115.

⁵⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, ed. Süheyl Zekkâr (Beyrut: y.y., 1398), 259; Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/742; Mustafa Fayda, "Amr b. Ümeyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/94-95.

⁵⁷ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülğani b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî Cemmâilî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Kuveyt, 2016), 1/333; İsmail Lütfî Çakan, "Abdullah b. Zeyd b. Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/143.

⁵⁸ İstihbârât ile görevli sahâbîler hakkında ayrıca bkz. Bakır, "Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri", 20.

⁵⁹ Ayrıca konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Abdulhayy b. 'Abdu'l-kebîr Huseynî El-Kettânî - 'Abdullah el-El-Halidî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye fî'l-Medîneti'l-Munevvere* (Beyrut: Dâru'l-Erşam, ts.).

⁶⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Edeb", 57.

⁶¹ Ebû Bekr er-Râzî el- el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* (Beyrut; Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-

görölmeyen istihbârî faaliyetlerin tecessüs olarak tanımlanması, İslam hukukunun şahsî mahremiyete saygı ve toplumsal huzuru koruma amacı güttüğünü, bu tür faaliyetlerin ise yalnızca bireylerin haklarını ihlâl etmekle kalmayıp, aynı zamanda Allah'ın yasakladığı bir fiil olarak kabul edildiğini göstermektedir.

İslam toplumlarında bilgi edinme ve karar verme süreçlerinde doğruluğun, adaletin ve hüsn-ü niyetin esas alınması, hem bireysel hem de kurumsal ilişkilerin sağlıklı işleme açısından temel bir ilkedir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber “Zandan sakının. Zira zan, sözlerin en yalancısıdır”⁶² buyurarak delile dayanmayan kanaatlerin sosyal güvenlik ve adalet açısından ne denli tehlikeli olduğunu açıkça ifade etmiştir. Zan, çoğu zaman istihbarat süreçlerinde bilgi eksikliğinden kaynaklanan hatalı değerlendirmelerin kaynağını teşkil eder. Dolayısıyla İslam'ın öngördüğü istihbarî faaliyetlerin meşruiyeti, zandan, tecessüsten ve ithamdan arındırılmış olma şartına bağlıdır. Bu bağlamda hadislerin muhtevası dikkate alınarak verilen hükümler, mezheplerin istihbârî faaliyetlere dair yaklaşım ve sınırlarını şekillendirmiştir. Bu çerçevede özellikle, “Kişinin her duyduğunu aktarması, onun yalancı sayılması için yeterlidir”⁶³ hadisi ve zan ve tecessüsün yasaklandığı⁶⁴ Nebvî ikaz, mezhep imamları nezdinde zannî bilgilere dayanarak hüküm vermenin sakıncalarını ortaya koymuştur. Örneğin İmam Şâfiî (öl. 204/820) zanna dayalı hüküm uygulamalarının geçersiz olduğunu söylemiştir.⁶⁵

Toplumların selameti ve kamu düzeninin korunması, dinî ve hukukî sistemlerde olduğu gibi İslam hukukunda da büyük bir öneme sahiptir. Özellikle kamu güvenliğini tehdit eden unsurların önlenmesi, İslam'ın temel hedeflerinden biri olan din, can, mal, akıl ve neslin korunması (zarûriyyât-ı hamse) ilkesine doğrudan hizmet eder. İstihbârî faaliyetler, meşru sınırlar içerisinde yürütüldüğü sürece, kamu maslahatını gerçekleştirmeye yönelik bir araç olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in istihbârî faaliyetleri⁶⁶,

İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1431/2010), 6/241.

⁶² Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Edeb”, 57; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, “Bİrr”, 28; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/247.

⁶³ Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, “Mukaddime”, 5.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/411.

⁶⁵ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1983), 4/120.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/602; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, 1/365; İbnu'l-Verdî, *Târîh-u İbni'l-Verdî*, 1/115; İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*, 2/742.

savaşın hile olduğuna dair hadisler⁶⁷ ve “İnsanlar arasında barışı sağlayan, hayır aktaran veya hayır kasteden kimse yalancı sayılmaz”⁶⁸ ifadeleri göz önüne alınarak fıkıh mezheplerinin imamları, zarûrât-ı hamse ilkesine dayanarak savaş hâlinde bilgi toplama, düşmanı yanıltma ve stratejik aldatma yöntemlerinin caiz olduğu konusunda genel bir ittifak içerisinde. Zira İmam Nevevî anlaşmayı bozmak suretiyle olmamak kaydıyla savaşta kâfirleri aldatmanın her türlü yolla câiz olduğunda âlimlerin ittifak ettiklerini nakletmiştir.⁶⁹ Savaş zamanındaki bilgi saklama, yönlendirme veya düşmanı yanıltma gibi eylemler günaha girmeyecek şekilde sınırlandırma yapılarak Hanefî,⁷⁰ Mâlikî⁷¹ ve Hanbelî mezheplerinde⁷² caiz görülmüştür.

İslâm hukukunda, İslâm toplumuna yönelik istihbârî faaliyetlerde bulunan bir şahsın casusluk fiili değerlendirilmeye alınırken, niyet, tekrar ve zararın boyutu gibi unsurlar dikkate alınmaktadır. Buna göre eğer bir kişi İslâm’a ve Müslümanlara düşmanlık kastı taşımaksızın bu fiili bir defaya mahsus olarak işlemiş, toplum içinde kalıcı bir tehdit unsuru hâline gelmemiş ve zararı somut şekilde tespit edilmemişse, hakkında uygulanacak ceza ta’zîr kapsamında değerlendirilir.⁷³ Bu tür durumlarda, cezanın ibret verici biçimde kamuoyuna açık şekilde tatbiki söz konusu olabilir. Ancak, bu fiilin kişiyle özdeşleştiği, tekrara düştüğü, toplumda diliyle, davranışıyla ve itibarıyla bu tür faaliyetleri yaygınlaştırdığı anlaşılırsa; bu şahıs, Kur’ân’da “Allah’a ve Rasûlü’ne harp açanlar”⁷⁴ zümresi içerisinde değerlendirilir ve mürted ya da muharib casus hükmüyle idam cezasına çarptırılır.⁷⁵

⁶⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fazlû'l-cihâd", 154; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, "Cihad", 5.

⁶⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, ed. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 9/408.

⁶⁹ Ebû't-Tayyib Muhammed b. Hasen el-Kannûcî Sıddîk Hasen Hân, *er-Ravdatu'n-Nediyye Şerhu'd-Dureri'l-Behiyye* (b.y.: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/341; Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1977), 2/654.

⁷⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 30/209.

⁷¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-'Abderî el-Fâsî el-Mâlikî İbnu'l-Hâc, *el-Medhal* (Kahire: Mektebetu Dâru't-Turâs, ts.), 3/7.

⁷² Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Muflih b. Muhammed İbn Muflih el-Makdisî, *eş-Şerhü'l-kebir "ale'l-Mukni"* (Beyrut: Daru'l-kitâbi'l-arabî, 1983), 10/446.

⁷³ Cengiz Kallek, "Casus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/163-166.

⁷⁴ el-Mâide, 5/33.

⁷⁵ İbnu'l-Munzir Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbn Münzir, *el-Evsat fi's-süneni ve'l-icmâ' ve'l-İhtilâf* (Riyad: Dâru't-tayyibe, 1985), 11/283; Kallek, "Casus", 7/163-166. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yaşar Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası", *Diyanet İlmî Dergi* 35/39-50 (1999), 39-50.

Cerh ve ta'dîl ilminin de istihbârî bir boyutu olduğu bilinmektedir. Öyle ki hadis ilminin en temel disiplinlerinden biri olan isnad sistemi, rivayetlerin sıhhati kadar, haberin güvenilir kaynaklardan ve sağlam bir tarık üzerinden gelip gelmediğini denetleme işleviyle dikkat çeker. Bu yönüyle isnad araştırmaları, bilgi güvenliğini esas alan ve rivayet zincirinde yer alan ravilerin hem ahlâkî hem de ilmî liyakatini titizlikle inceleyen bir yöntem olarak istihbârî faaliyetlerin ilmî bir karşılığına benzemektedir. Nitekim cerh ve ta'dîl faaliyetleri sırasında râvîlerin şahsî biyografileri, siyasî aidiyetleri, mezhepsel ve sosyal çevreleri gibi hususların değerlendirilmesi bu benzerliği daha da belirgin kılar. Bununla birlikte, çalışmamızın odak noktası doğrudan Cerh ve ta'dîl ilmi ve isnad tenkit kriterleri olmadığından istihbarat ve râvî incelemesi arasındaki metodolojik benzerliklerin ayrıntılı incelenmesi başka bir çalışmanın konusu olarak ele alınmalıdır.

Sonuç

Bu çalışma, Hz. Peygamber'in hadislerinde ve siyer kaynaklarında yer alan istihbâr kavramını, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla birlikte İslâm hukukunun meşruiyet sınırları çerçevesinde ele almaktadır. Araştırmanın temel bulguları, istihbâr faaliyetlerinin İslâmî öğreti çerçevesinde maslahat, adalet ve mahremiyet ekseninde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in uygulamaları, istihbârın kamu yararı (maslahat) ve zaruret durumlarında meşru kabul edildiğini göstermektedir. Özellikle Medine'nin iç güvenliğinin sağlanması, düşman hareketlerinin tespit edilmesi ve toplumsal huzurun korunması amacıyla yürütülen faaliyetler, İslâmî meşruiyet sınırları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, tecessüs, tettebbu' (gizli araştırma) ve mahremiyetin ihlali, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde açık bir şekilde yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında, keyfî bilgi toplama ahlâkî ve hukukî bir ihlal olarak kabul edilmiş, bu tür faaliyetler toplumsal güveni zedeleyen unsurlar olarak tanımlanmıştır. Bunun aksine, toplumsal bilgi edinme, bireylerin hâllerini anlamak ve sosyal problemlerin çözümüne katkıda bulunmak amacıyla meşru sayılmıştır. Örneğin, hastalık durumlarının araştırılması veya evlilik öncesi bilgi edinme gibi toplum düzenine katkı sağlayan alanlarda istihbârın etik sınırlar içinde kullanıldığı görülmektedir.

Siyasal istihbâr, devletin bekası ve ümmetin güvenliği açısından stratejik bir araç olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, istihbârî faaliyetlerin doğru ve etkili bir şekilde yürütülmesi, hem şahsî hem de toplumsal güvenliği sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır. Devletin varlığını sürdürebilmesi ve ümmetin

refahını koruyabilmesi için istihbârın yalnızca askerî bir gereklilik değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir sorumluluk olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, istihbârî faaliyetleri sadece askeri stratejilerle sınırlı tutmamış, aynı zamanda diplomatik ilişkilerde ve iç güvenliğin temininde de bu faaliyetlerin meşru ve gerekli olduğunu vurgulamıştır. Buna bağlı olarak güvenilir ve yetkin sahâbileri görevlendirerek istihbârî faaliyetleri etkili bir şekilde yönlendirmiş, İslâm toplumunun siyasi ve askeri yapısının sağlam temeller üzerine kurulmasına vesile olmuştur.

İslâm hukukçuları, istihbâr kavramını zarûriyyât-ı hamse (din, can, mal, akıl ve nesil emniyeti) ilkesiyle temellendirmiştir. Ancak, casusluk gibi fiiller “Allah ve Resûlü’ne harp açma” kapsamında değerlendirilmiş ve ağır cezalar öngörülmüştür. Bu ayrım, İslâm hukukunda istihbâr ile casusluk arasındaki sınırların net bir şekilde çizildiğini göstermektedir. Sonuçta Hz. Peygamber’in istihbâr anlayışı, ahlâkî sorumluluk, hukukî denge ve stratejik öngörü ile şekillenmiştir. Günümüzde devletlerin yürüttüğü istihbarat faaliyetlerini değerlendirirken, bu çalışmanın ortaya koyduğu ölçütler önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. Buna göre istihbarat çalışmalarında öncelikle niyetin dürüst ve kamu güvenliğini hedefleyen bir mahiyet taşıması, kullanılan yöntemlerin hukukî ve ahlâkî ilkelere uygun olması ve elde edilen sonuçların toplumun yararına hizmet etmesi gerekmektedir. Bu üç temel unsur modern istihbarat pratiklerinin sınırlarının ve meşruiyetinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken başlıca referans noktalarıdır. İslâm’ın evrensel ilkeleri, bilgi edinme süreçlerinde adalet ve emanet bilincinin korunmasını zorunlu kılmaktadır. Hadisler ve erken dönem İslâm tarihi perspektifinden hareketle, istihbârın meşruiyet sınırlarını teorik ve pratik bir çerçevede değerlendirmeyi hedefleyen bu araştırma modern istihbarat faaliyetlerine ışık tutabilecek ahlâkî ve hukukî prensipler ortaya koymaya çalışmıştır.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. el-Müsned. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Bakır, Abdulhalik. "Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri". Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 1/1 (2003).
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. Futûhu'l-Buldân. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. es-Sünenü'l-kübrâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî. Sahîhu'l-Buhârî. ed. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Büyükarşan, Bürhan Mustafa. "Hz. Muhammed'in İstihbârâtî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme". İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 17/8 (2020), 95-118.
- Büyükarşan, Bürhan Mustafa. "Hz. Muhammed'in İstihbârâtî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme". İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8/17 (2020), 95-118.
- Büyükarşan, Bürhan Mustafa. İslami Hareketin Doğuşu: Hz. Muhammed'in Liderlik ve Teşkilatlanma Stratejileri. Akademi Yayınları, 2025.
- Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî. el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl. Kuveyt, 2016.
- Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî. 8 Cilt. Beyrut; Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 1431/2010.
- Çağrııcı, Mustafa. "Tecessüs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Abdullah b. Cahş". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Abdullah b. Zeyd b. Âsım". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/143. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Diyarbakrî, Kadı Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis. Mısır: el-Matbau'l-vehbiyye, 1283.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. Sünenü Ebî Dâvûd. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kamil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009.
- Fayda, Mustafa. "Amr b. Ümeyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

- 3/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. “Batn-ı Nahle Seriyyesi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû ‘Amr Halîfe b. Hayyât el-‘Ufurî. Târîhu Halîfe b. Hayyât. ed. Ekrem Diyâ el-‘Umerî. Dımaşk; Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1397.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hudeybiye Antlaşması”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Huseynî el-Kettânî, Muḥammed Abdullḥayy b. ‘Abdu’l-kebîr - el-Halidî, ‘Abdullah. et-Terâtîbu’l-İdâriyye fî’l-Medîneti’l-Munevvire. Beyrut: Dâru’l-Erkam, ts.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. el-Musannef fî’l-ehâdis ve’l-âsâr. Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî. Mısır: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1390.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. es-Sîretü’n-Nebeviyye. Mısır, 1955.
- İbn İshâk, Ebû ‘Abdullāh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. es-Sîre (Kitābu’s-Siyer ve’l-Meğâzî). ed. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. el-Bidāye ve’n-Nihāye. Suudi Arabistan: Dârü Hicr, 1997.
- İbn Muflih el-Makdisî, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Muflih b. Muhammed. eş-Şerhü’l-kebîr “ale’l-Mukni”. Beyrut: Daru’l-kitâbi’l-arabî, 1983.
- İbn Münzir, İbnu’l-Munzir Ebû Bekr Muḥammed b. İbrâhîm. el-Evsat fî’s-süneni ve’l-icmâ’ ve’l-İhtilâf. Riyad: Dâru’t-tayyibe, 1985.
- İbn Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed. Tabakâtü’l-kübrâ. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1410.
- İbn Sîde, Ebû el-Hasan ‘Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî. el-Muhassas. ed. Halîl İbrâhîm Ceffâl. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1417.
- İbnu’l-Hâc, Ebû ‘Abdullāh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-‘Abderî el-Fâsî el-Mâlikî. el-Medhal. Kahire: Mektebetu Dâru’t-Turâs, ts.
- İbnu’l-Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer. Târîh-u İbni’l-Verdî. Beyrut: Dâr-u Kütübi’l-İlmiyye, 1996.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk. Beyrut: Dâru’l-

- Kütübi'l-ilmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. el-Kâmil fî't-Târih. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1997.
- Kallek, Cengiz. "Casus". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Mu'cem. el-Mu'cemü'l-vasîf. Kahire: Mu'cemü'l-lügati'l-arabiyye, 1976.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmiu's-sahîh. Beyrut: Daru ihyâi't-Türâsü'l-arabiyye, 1955.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sabık, Seyyid. Fıkhu's-sünne. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1977.
- Sa'dî, Ebû Ceyb. el-Kâmûsu'l-fikhî luğaten ve ıstılâhen. Dimeşk: Dârü'l-fikr, 1988.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. el-Mebsût. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Siddîk Hasen Hân, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Hasen el-Kannûcî. er-Ravdatu'n-Nediyye Şerhu'd-Dureri'l-Behiyye. b.y.: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî. Cem'ul'l-cevâmî'. Kahire: el-Ezherü's-şerîf, 2005.
- Şâfî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. el-Umm. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1983.
- Şeybânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. el-Asl. ed. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012.
- Taberânî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. el-Mu'cemü's-sağîr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk. Mısır: Dârü'l-me'ârif, 1967.
- Vâkîdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkîd el-Eslemî. el-Meğâzî. ed. Marsden Jones. Beyrut: Dârü'l-İlmî, 1409.
- Yiğit, Yaşar. "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası". Diyanet İlmi Dergi 35/39-50 (1999).